

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті висвітлюються питання психологічних аспектів організованої злочинності як соціально-психологічного явища. Зокрема, розкривається сутність організованої злочинності, її природа, ознаки, психологічні риси, соціально-психологічні чинники.

Ключові слова: організована злочинність, психологія організованої злочинності, психологічні ознаки і риси, мотиви, структура, злочинний професіоналізм.

Актуальність вивчення проблеми, що набула широкого суспільного резонансу, обумовлена тим, що низка процесів та явищ в економічній, соціальній, політичній, правовій, соціально-психологічній сферах життя суспільства мають криміногенний, злочинний характер, і тому прямо чи опосередковано негативно впливають на психічне, моральне та фізичне здоров'я громадян і суспільства, стан правопорядку в країні, діяльність суспільних інститутів, правоохоронних органів, національної безпеки. Зважаючи на небезпеку організованої злочинності для України, 19 червня 2003 р. був прийнятий Закон України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV, який сьогодні діє у редакції Закону України від 15 грудня 2005 року № 3200-IV. У статті 7 Закону зазначається, що організована злочинність становить загрозу національним інтересам та державній безпеці України [1].

Організована злочинність набула в нашому суспільстві вкрай небезпечного характеру [11, с. 2].

За оцінками багатьох учених, це складне соціально-психологічне явище не достатньо вивчене. Боротьба з ним потребує глибокого знання психології.

Проблематика дослідження організованої злочинності є давньою, проте наукове усвідомлення її відбулося лише в

останні десятиліття і знаходить своє віддзеркалення як у розвитку сучасної психологічної, юридичної, соціологічної, культурологічної та ін. наук, так і у прагненні до задоволення актуальних потреб суспільства щодо збереження соціального спокою, правопорядку та соціального розвитку.

Висвітлення проблематики злочинності знайшло відображення у працях, присвячених її соціальній природі (Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Дж. Смелзер, А. Кетле), культурологічній (Е. Сазерленд, Т. Селлін, Д. Міллер), фізіологічній (Ч. Ломброзо, Дж. Норріс, Р. Шелдон) та психологічній (З. Фройд, Т. Парсонс, Г. Тард).

Різні аспекти організованої злочинності як соціально-психологічного явища з позицій сучасної науки знайшли своє відображення у працях, присвячених: психології організованої злочинності (С.Н. Богомолова, А.І. Долгова), історії організованої злочинності (Л.І. Гуров, О.М. Джужа), кримінальній психології (М.В. Костицький, Я.Ю. Кондратьєв, О.М. Столяренко), професійній злочинності (М.І. Енікеєв), корупційній злочинності (А.А. Купленський, Л.В. Петелін, М.І. Мельник), жіночій злочинності (Ю.М. Антонян, В.В. Болдіна, М.В. Стрюк), пенітенціарній злочинності (О.М. Джужа, А.В. Кирилюк, К.В. Муравйов, Г.Ф. Хохлаков), психології неповнолітніх злочинців (І.П. Башкатов, С.Д. Максименко, В.Ф. Пірожков), психології жертви (О.М. Джужа, Е.М. Моїсеєв, В.Е. Христинко), судової психології (А.Р. Лурія, П.Б. Ганушкін, А.С. Тагор) тощо.

Разом із тим, дотепер питання зумовленості злочинної діяльності різноманітними чинниками, зокрема психологічними, залишаються не до кінця вивченими, серед науковців і практиків триває дискусія стосовно того, що має перевагу у злочинній діяльності: психічне чи соціальне тло. Тому у цій статті ми поставили мету розширити наукове уявлення про психологічні аспекти організованої злочинності.

У вітчизняній юриспруденції найзагальніше розуміння організованої злочинності наведено у ст. Закону України від

30 червня 1993 року «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», яким вона визначається як сукупність злочинів, що вчиняються створеними та діючими організованими злочинними угрупованнями [2, с. 13].

У вітчизняній науці одні вчені характеризують організовану злочинність як складний вид кримінальної діяльності, що здійснюється у великих масштабах організованими групами, які мають внутрішню структуру, отримують доходи шляхом створення й експлуатації ринків незаконних товарів і послуг. Інші під організованою злочинністю розуміють відносно масову групу стійких і керованих об'єднань злочинців, які займаються кримінальною діяльністю у вигляді промислу і створюють систему захисту від соціального контролю з використанням таких протиправних засобів, як насилля, залякування, корупція та розкрадання у великих розмірах [4, с. 192].

Із юридично-психологічних визначень заслуговує на увагу таке: «Організована злочинність – об'єднання злочинців, які мають стійку внутрішню структуру та ієрархічні зв'язки; створені для систематичного злочинного бізнесу, використовують корумпованість представників влади, методи насильства та залякування або, в інших випадках, домовляються з іншими злочинними угрупованнями, встановлюють свій контроль у різних сферах протиправної діяльності та здійснюють її на постійному ґрунті з метою отримання значного прибутку» [9, с. 66–67].

В.С. Медведєв вирізняє такі суттєві ознаки організованої злочинності як кримінально-психологічного явища: вчинення сукупності певних видів злочинів (за тяжкістю, формою провини, мотивацією), монополізація і патрунування сфер передкримінальної та кримінальної діяльності; вчинення злочинів на професійній основі у вигляді певних видів діяльності (промислу, бізнесу); активне уникнення та протидія соціальному контролю, насамперед за допомогою корупції; характер і ступінь взаємовідносин, практичної взаємодії членів злочинних груп та злочинних груп між собою [6, с. 111].

Організована злочинність як соціально-психологічне явище характеризується: встановленням статусно-рольової структури, що ґрунтується на патрон-клієнтських відносинах; наявністю специфічної нормативно-ціннісної системи, що регулює відповідні типи поведінки; формуванням соціально-психологічної ідентичності у членів відповідних злочинних спільнот; налагодженням стабільної тривалої взаємодії, стійких зв'язків, розподілом праці, диференціації та спеціалізації у рамках задоволення певних суспільних потреб у нелегальних і легальних товарах і послугах; наявністю матеріальної структури, системи організацій і установ (сукупності організованих злочинних спільнот, що мають нелегальні та легальні ланки, ієрархічну багаторівневу структуру); соціалізацією окремих осіб та можливістю здійснення для них соціальної мобільності (як вертикальної, так і горизонтальної); інтеграцією в економічні, соціально-політичні та інші структури.

До характерних ознак організованої злочинності, як вважають М. Хавронюк і М. Мельник, слід віднести: об'єднання осіб для здійснення злочинів та стійкість зазначених об'єднань; наявність матеріальної бази, що полягає у створенні спільних грошових фондів; офіційно зареєстровані спільні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства та інші об'єкти, під прикриттям яких діють злочинці; колегіальний орган керівництва, при якому управління здійснюється групою осіб (радою); функціональна ієрархічна система поділу організації на складові групи; наявність міжрегіональних зв'язків, охоронців, «контролерів»; наявність корумпованих зв'язків в органах влади, судовій та правоохоронній системах; створення системи захисту від кримінального переслідування; встановлення зв'язків із зарубіжним злочинним світом; високий рівень латентності і технічного забезпечення; наявність розвідки і контррозвідки; зовнішня законність дій [10, с. 54–55].

Як зазначає І. Марків, суттєвими особливостями сучасного злочинного середовища є те, що воно не тільки накопичує

ресурсний і функціональний потенціали, а й постійно посилює свою психологічну підготовленість, належну законспірованість. У злочинців діє психологічна установка на реалізацію широко-масштабних акцій.

Змінюється свідомість організованої злочинності, яка намагається використовувати інститути суспільства у злочинних цілях. Вона формує вигідну їй економічну та соціальну політику, а також психологічно привабливу громадську думку про респектабельну або навіть достойну, гідну схвалення діяльність, спосіб життя представників злочинного світу. Саме організована злочинність культивує проституцію, наркоманію, гральний бізнес, сучасне рабство тощо [5, с. 54].

Серед соціально-психологічних чинників організованої злочинності, які виділяє вчений, особливе значення мають: причини об'єднання у злочинні організації; їхня психологічна структура; система взаємин як у всій організації, так і в окремих її підрозділах; методи і засоби психологічного впливу на суб'єктів злочинних організацій (своїх членів) і об'єкти злочинних зазіхань [5, с. 55]. Стисло розглянемо їх.

До причин об'єднання осіб у злочинні організації відносяться: неможливість вчинити злочин самому чи складність його одноосібної організації; особистісні неформальні зв'язки і стосунки учасників у минулому за наявності антисуспільної спрямованості одного чи декількох із них; спільність інтересів та соціальних установок учасників групи; цілеспрямований вплив осіб, які мають антисуспільну спрямованість та/чи злочинний досвід.

Для сьогодення характерним є об'єднання злочинних угруповань у могутні регіональні, міжрегіональні і міжнародні організації зі складною функціонально-ієрархічною структурою. Відомо, що Україна поділена на п'ять територіальних зон, кожна з яких містить у собі злочинні організації місцевого, обласного та регіонального рівня. Українські злочинні структури активно вторгаються в Європу й Американський континент, становлячи все більшу

конкуренцію традиційним місцевим кланам, причому їхня діяльність зареєстрована вже у понад 30-ти країнах світу.

Наявність багатопланової, видозміненої та всебічно організованої злочинної діяльності обумовлює іманентно притаманну їй певну психологічну структуру. Усе різноманіття соціально-психологічних явищ у системі організованої злочинності реалізується через її цілі, мотивацію, засоби і прийоми злочинних дій.

Мета діяльності злочинних об'єднань полягає в одержанні максимального прибутку за рахунок інтенсивного використання всіх можливих матеріальних і людських ресурсів у злочинному промислі. Для досягнення цієї мети вони використовують різні, постійно змінювані й доповнювані види протиправних дій. Допіру найбільш характерними для організованої злочинності видами протиправної діяльності є: насильницьке вторгнення в легальний бізнес, незаконні валютні і банківські операції, наркобізнес, гральний бізнес, шахрайство на ринку цінних паперів, у будівельному та туристичному бізнесі, рекет щодо фірм та приватних осіб, шантаж, викрадення дітей з метою отримання викупу, розбійні напади на касирів, інкасаторів та ін., утримання нелегальних пансіонатів для відпочинку і розваг, нелегальних відеосалонів, таємних будинків розпусти, торгівля людьми, примусове донорство органів, сучасні види рабства тощо.

Про масштаби цього соціального лиха свідчать основні результати діяльності ОВС за 2008 рік. Так, торік до ОВС надійшло понад 2,8 млн. заяв та повідомлень про злочини та інші резонансні події. До кримінальної відповідальності притягалося 2645 убивць, серед яких 100 скоїли злочини з особливою жорстокістю, а 30 вважали вбивство своєю «роботою»; до суду передано кримінальні справи на 635 гвалтівників, 4,7 тис. розбійників, 14,6 тис. грабіжників, понад 36 тис. злодіїв (із них кожний сьомий – квартирний). Розкрито 26,6 тис. злочинів минулих років. Із незаконного обігу вилучено 3 тис. одиниць вогнепальної зброї, втратили життя 8,7 тисячі людей. Викрито 2,9 тис. фактів хабарництва, загальна сума хабарів перевищила сумарний

п'ятирічний показник цих злочинів і сягнула 117,1 млн. грн., до кримінальної відповідальності притягнуто 1,6 тис. хабарників, більшість з яких – службовці органів влади, контрольних органів і навіть 19 суддів. Викрито 322 факти торгівлі людьми, встановлено місце перебування та повернено в Україну 342 громадяни, які стали жертвами міжнародного трафіку, з них 245 – жінок і 37 – неповнолітніх, припинено діяльність 18 організованих груп, які діяли в цій сфері. Викрито 63,3 тис. злочинів, пов'язаних із наркотиками, вилучено 12,9 тонн наркозасобів, що становить 16,3 млн. доз [11, с. 2–4].

Кількість злочинів, вчинених членами організованих кримінальних структур в Україні, щорічно зростає на 1–1,5% від загального числа злочинів, які розкривають органи внутрішніх справ. Це жодним чином не відображає її справжніх масштабів і є лише невеликою надводною частиною організованої злочинності в Україні.

Можна зазначити, що усе різноманіття мотивації поведінки організованих злочинців можна звести до таких її різновидів: корисливо-утилітарна, соціального престижу, самоствердження, персоніфікована (особистісна).

Важливим компонентом психології організованої злочинності є психологічні засоби і прийоми злочинних дій. Їх умовно можна розподілити на чотири групи: психологічні засоби і прийоми здійснення злочинів; психологічні засоби і прийоми протидії правоохоронним органам; психологічні засоби і прийоми приховування злочинної діяльності; психологічні засоби і прийоми організаційного забезпечення злочинної діяльності.

Високий рівень групової організованості злочинних спільнот у структурному плані, як зазначає Г.О. Юхновець, складається з таких рівнів: керівництва, блоку забезпечення безпеки, виконавчого і допоміжного блоків [12, с. 107].

Основні функції керівництва полягають у підтриманні жорстокого порядку в організації, права і обов'язки членів якої, як правило, виражені в неявній (традиції, звичаї тощо) формах;

визначенні об'єктів злочинних домагань та розробленні злочинних планів з урахуванням, зокрема, психологічних можливостей групи; забезпеченні таємності, психологічної закритості злочинної діяльності, а також в отриманні максимального прибутку.

Блок забезпечення безпеки виконує такі завдання: формування злочинної ідеології у психологічно привабливій формі; реалізація прийнятих рішень з урахуванням психологічних особливостей об'єкта дії; застосування психологічних методів і засобів контролю за діяльністю членів угруповання; легалізація коштів; організація та підтримання необхідного рівня взаємодії між окремими злочинними групами, координація їхніх зусиль; розв'язання конфліктних ситуацій між групами та окремими учасниками з застосуванням методів переконання, залякування, погроз тощо; використання психологічних механізмів виявлення і включення в систему нових груп і осіб; матеріальна підтримка засуджених і членів їх родин.

Виконавчий блок складається зі злочинних груп різного рівня організованості і окремих злочинців-професіоналів, кожен із яких має свою спеціалізацію, сферу та територію злочинного промислу. Їм дозволяється мати і власний легальний бізнес. Саме ці особи вчиняють злочини, і тому їх найчастіше викривають і притягають до кримінальної відповідальності, в той час як «верхівка» залишається безкарною.

До допоміжного блоку відносяться особи, що безпосередньо не входять до складу злочинної організації, але за винагороду надають їй різного роду послуги. Це можуть бути корумповані представники органів державної влади, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, судді, адвокати, банкіри, державні службовці, лікарі тощо. Їх приваблює перспектива швидкого і легкого збагачення, приклад «верхів» з їх вседозволеністю та розбещеністю, психічний інфантилізм, егоцентризм, формальне виконання обов'язку і небажання (невміння) прогнозувати небажані психологічні, соціальні і економічні наслідки [3, с. 99].

Високий рівень професіоналізму учасників злочинної організації, як правило, має такі ознаки: вузьку спеціалізацію та постійність діяльності за видами, засобами, умовами; відповідний рівень кваліфікації щодо підготовки, виконання, маскуванню діяльності, який забезпечує тривале й успішне її здійснення; результати, тобто продукти злочинної діяльності у вигляді грошей, матеріальних цінностей, що виступають єдиним чи принаймні основним засобом забезпечення «гідного» існування та збагачення; контакти і зв'язки з «колегами» по діяльності, дотримання у поведінці норм специфічної загальної та спеціальної субкультури.

До засобів психологічного впливу відносяться матеріальна винагорода, цілеспрямоване поширення в суспільстві субкультури злочинного середовища; посилення на високий рівень добробуту і навіть суспільного визнання лідерів (і не тільки) злочинних угруповань, романтичні розповіді про злочинне життя, особливо особами, які відбували покарання, посилення на вимоги злочинських традицій і т. ін. Як методи психологічного впливу, використовуються переконання, навіювання, зараження і наслідування.

Як зазначає В.С. Медведєв, основними, найбільш інформативними психологічними характеристиками злочинної організованості є згуртованість, функціонально-рольова структура, спрацьованість, сумісність і стійкість [6, с. 116–124].

Згуртованість відіграє провідну роль. Вона являє собою єдність групи, її здатність протистояти непередбачуваному зовнішньому впливу й утримувати у своєму складі окремих членів. У згуртованій злочинній спільноті можна вирізнити два взаємопов'язані, але відносно автономні рівні: емоційно-почуттєвий і змістовно-раціональний. На емоційно-почуттєвому рівні виникають та зміцнюються симпатії, прихильність між членами групи. Вони зумовлюються як суто індивідуальними рисами (зовнішня поведінка, уподобання тощо), так і такими, що мають значення для групи (організаторські, вольові якості, кримінальний досвід і знання тощо). Наслідком взаємних симпатій та по-

зитивних установок якраз і є емоційно-почуттєва єдність. Змістовно-раціональна єдність полягає у збіжних чи близьких поглядах (установах, орієнтаціях, переконаннях, оцінках) членів групи на злочин, злочинну діяльність як засіб задоволення власних і групових потреб.

Функціонально-рольова структура злочинного угруповання розкривається через функції, що виконують окремі її члени. Так, кримінальна функція полягає у спеціалізації щодо виконання певної діяльності у складі злочинної групи. Саме вона визначає характер кримінальної ролі, зміст поведінки, порядок та умови взаємодії з іншими членами групи.

Ініціативно-планувальна функція здійснюється через висунення задуму, розроблення та втілення плану вчинення злочину, підбір співучасників, їх стимулювання. Інформаційно-аналітична функція реалізується у збиранні, оцінці достовірності, упорядкуванні та використанні даних; визначенні місця, умов вчинення злочину.

Розпорядчо-управлінська функція полягає у здійсненні злочинних дій насильницької, корисливої спрямованості, узгоджених між собою і професійних за рівнем реалізації. Безпосередньо виконавча функція реалізується через зберігання та підтримання у належному стані знарядь і засобів вчинення злочину, а також грошей і матеріальних цінностей, отриманих злочинним способом.

Охоронно-захисна функція розкривається у фізичному, майновому, «юридичному» забезпеченні членів злочинної групи, передусім її лідера та членів «мозкового центру». В її рамках також здійснюються каральні санкції щодо членів групи, які провинилися, конкурентних груп і небажаних осіб.

Підготовчо-виховна полягає у забезпеченні необхідного професіоналізму злочинних дій, обслуговуванні, а також безумовному визнанні та підтримці групових поглядів, традицій, цінностей тощо, підготовці та формуванні поповнення для злочинних організацій.

Представницька функція полягає у встановленні, підтриманні ділових контактів із представниками кримінального середовища, корупційних зв'язків, участі у кримінальних зустрічах – «сходках», «стрілках», «розбірках» тощо.

Спрацьованість являє собою узгоджену, відлагоджену взаємодію членів групи у злочинній діяльності. Вона характеризується ефективністю злочинної діяльності, надійністю (спроможністю вчинити злочинні дії у динамічних чи екстремальних умовах), економними психоенергетичними витратами учасників злочину, їхньою задоволеністю собою та співучасниками злочинних діянь.

Сумісність полягає в оптимальному поєднанні, співвідношенні психологічних якостей членів групи, суттєвих для вчинення злочину. Вона забезпечує взаємне розуміння, певну довіру і, як наслідок, спільні злочинні дії. Для організованої злочинної групи залежно від виду і способу вчинення злочину суттєве значення мають три рівні сумісності: психофізіологічний, індивідуально-психологічний, соціально-психологічний.

Стійкість злочинної організації означає, що вона має постійний склад учасників з наявністю міцних, стабільних і сильних зв'язків між ними, високий ступінь організованості, рішучості й завзятості, а також однакості при прийнятті рішень та послідовність у здійсненні злочинних дій [5, с. 55]. Стійкість є вираженням організованого злочинного угруповання, його якісною характеристикою.

На завершення соціально-психологічної характеристики організованої злочинної діяльності зазначимо, що сьогодні в суспільстві відсутні необхідні правові, соціально-психологічні умови, політична воля, загальна консолідація діяльності державних органів і суспільства для ефективної протидії та боротьби як зі злочинністю загалом, так і з організованою злочинною діяльністю зокрема.

Таким чином, в основі організованої злочинності лежить відповідне психологічне підґрунтя. Організована зло-

чинність базується на таких психологічних підвалинах: «розмивання» уявлення про базові людські цінності, спотворення моральних орієнтирів поведінки, способів і засобів досягнення життєвого успіху; поширення корисливої, споживацької психології; активна пропаганда насилля і культу сили; романтизація серед неповнолітніх і молоді кримінальної субкультури, лідерів і авторитетів організованого злочинного світу; зниження рівня правослухняності громадян на основі зміни змісту свідомості, поширення елементів правового нігілізму, загальної недовіри населення до державних органів щодо їхньої здатності ефективно протидіяти організованій злочинності; низька психологічна готовність сприяти боротьбі з організованою злочинністю як окремого громадянина, так і населення в цілому.

Розглянуті психологічні складові організованої злочинності сприяють і забезпечують її функціонування і розквіт на тлі інших негативних об'єктивних та суб'єктивних чинників, і насамперед – з причини деформації морально-психологічного чинника розвитку сучасного українського суспільства.

Перспективи дослідження ми вбачаємо в більш детальному аналізі психологічної складової злочинної діяльності відповідних організацій, розкритті соціально-психологічних наслідків діяльності організованих злочинних угруповань, висвітленні деструктивного впливу психологічної привабливості злочинної діяльності на особистісне становлення молодого покоління та ін.

1. Законодавче забезпечення боротьби з організованою злочинністю і корупцією // Збірник нормативно-правових актів / упорядники: І.В. Сервечкий, О.М. Юрченко. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 241 с.

2. Зелинский А.Ф. Криминальная психология: научно-практическое издание / А.Ф. Зелинский. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с.

3. Ігнатів О. Мотивація насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ / О. Ігнатів // Право України. – 2008. – № 4. – С. 97–100.

4. Кримінологія: підручник для студентів вищих навч. закладів / О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
5. Марків І. Організована злочинність: її аналіз та сучасний стан / І. Марків // Право України. – 2004. – № 6. – С. 54–56.
6. Медведєв В.С. Кримінальна психологія: підручник / В.С. Медведєв. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
7. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения: учебное пособие / В.Д. Менделевич. – СПб.: Речь, 2005. – 445 с.
8. Психологія слідчої діяльності: навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. Л.І. Казміренко]. – К.: Правова єдність, 2009. – 200 с.
9. Словник термінів з юридичної психології / за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К., 1997. – 346 с.
10. Хавронюк М. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект) / М. Хавронюк, М. Мельник // Право України. – 2000. – № 4. – С. 53–58.
11. Хто здатен гарантувати порядок у суспільстві // Міліція України. – 2009. – № 2. – С. 2–4.
12. Юридична психологія: підручник / за заг. ред. Л.І. Казміренко, Е.М. Мойсєєва. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.

Козырев Н.П. Психологические аспекты организованной преступности в контексте национальной безопасности.

В статье освещаются вопросы психологии организованной преступности как социально-психологического явления. Раскрывается сущность организованной преступности, ее природа, признаки, психологические черты, социально-психологические факторы.

Ключевые слова: *организованная преступность, психология организованной преступности, психологические признаки и черты, мотивы, структура, преступный профессионализм.*

Koziryev N.P. Psychology of organized crime within national safety.

The article deals with the problems of the psychological aspects of organized crime as a socio-psychological phenomenon. The essence of organized crime, its nature, peculiarities, psychological features, socio-psychological factors is clarified.

Key words: *organized crime, psychology of organized crime, psychological features and peculiarities, motives, structure, criminal professionalism.*

